

FRA H. C. ANDERSENS SIDSTE LEVEAAR
HANS BREVVEKSLING MED E. L. OKSEN

VED

H. TOPSØE-JENSEN

Det var i Aaret 1906, i Jonas Collin d. Y.s Udvalg af H. C. Andersens Dagbøger 1868-75: H. C. Andersens sidste Leveaar (Memoirer og Breve, V), at Læseverdenen første Gang fik Lejlighed til at stifte Bekendtskab med de to venlige theologiske Studenter Erik Lassen Oksen og Mathias Weber, der saa smukt tog sig af den syge Digter i den for ham strenge Vinter 1873, og som han bevarede Forbindelsen med til sin Død. Fyldigere Besked fik man hos Elith Reumert i H. C. Andersen som han var (1925), og adskilligt kunde hentes i Bd. IV og V af H. C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin (1936). 1961 besørgede Overlæge Arne Portman en omhyggeligt kommenteret Udgave af H. C. Andersens Breve til Mathias Weber. Efter at nu i 1968 Det kongelige Bibliotek som testamentarisk Gave fra Provst Oksens Børn, Ekspeditionssekretær Knud Oksen (1880-1961) og Frøken Ebba Oksen (1884-1967) har modtaget 17 Breve 1873-75 fra Digteren og 10 til ham fra E. L. Oksen, vil det være muligt paa Grundlag af Korrespondancen og H. C. Andersens Dagbøger at fortælle ogsaa dette Venskabs Historie.

Biblioteket stod i Forvejen i Taknemlighedsgæld til de to Søkende Oksen. 1966 afleverede Frøken Oksen den vigtige Samling af andersenske Originalmanuskripter, som hun og hendes Broder havde arvet fra Faderen. Og siden Holger Laage-Petersens berømte Samling 1949 testamenteredes til Biblioteket, havde dette ikke modtaget en saa værdifuld H. C. Andersen-Gave. Om denne skriver Knud Oksen: „Andersen dels skænkede, dels testamenterede fader manuskripter og genstande, som foruden brevene er forblevet i hans børns besiddelse“. ¹⁾ E. L. Oksens Navn forekommer imidlertid ikke i Digterens endelige Testamente med tilhørende Kodiciller, ²⁾ men det er jo muligt, at executores testamenti, Etatsraad Edvard Collin (1808-86) og Grosserer Moritz G. Melchior (1816-84) har foræret Andersens unge Ven nogle Mss. til Minde om ham

– foruden hvad Digteren selv i levende Live havde givet bort. Saaledes kan maaske det besynderlige Faktum forklares, at E.L.Oksen ejede to Blade af Dagbogen for 1861 (6. November - 14. December) og et helt Kollegiehefte paa 80 Sider, der indeholder Dagbogsoptegnelser fra 3. August - 6. December 1865. Dagbøgerne indtil 5. April 1863 findes nemlig i Den Collinske Manuskriptsamling; Resten, 11. April 1863 - 4. August 1875 indgik i Kgl. Bibl. 1934 efter Frøken Louise Melchiors Død. Alle-rede fra Midten af 1930'erne har Biblioteket dog ved Knud og Ebba Ok-sens Velvilje kunnet disponere over Fotostatkopier af de omtalte Dag-bogsfragmenter, men Originalerne er naturligvis langt at foretrække. Af den meget vigtige Optegnelsesbog Collin Nr. 41, 40, II, 5, der indeholder Forarbejder til Mit Livs Eventyr, var et manglende Blad med Slutningen af Optegnelse 8 til Begyndelsen af Optegnelse 10 havnet hos Oksen. Overordentlig vigtige er nogle Eventyrmanuskripter, alle Kladder, som Erik Dal har kunnet udnytte i Bd. IV og V af sin tekstkritiske Udgave. Det drejer sig om et fuldstændigt Ms. til Moster, Brudstykker af Kometen og af Hvad gamle Johanne fortalte, samt et Udkast Gudfader fortæller, der kom til Anvendelse i Krøblingen. Videre maa nævnes Et Besøg i Portugal (Udkast og meget store Kladder-Fragmenter) og Kladden til den sene Rejseskitse Nürnberg (trykt i Nær og Fjern 18. August 1872). Fremdeles Koncepter til nogle Breve og tre Breve til Andersen selv (fra Hauch, Enkedronning Caroline Amalie og Dronning Louise).

Dagbogshafterne (Collinske Samling Nr. 7, 40) og det løse Blad fra Optegnelsesbogen er nu anbragt paa deres rette Plads. Resten af den testamentariske Gave: Mss. og Korrespondancen mellem Digter og Stu-dent (Kandidat) har faaet Bibliotekssignaturen Ny kgl. Saml. 2586, fol.

Erik Lassen Oksen var Sønderjyde, Gaardmandssøn fra Moesbøl ved Skærbæk. Han blev født 6. Marts 1849, Student 1868 fra Ribe Katedral-skole, theologisk Kandidat med Laud 1874¹ og umiddelbart derefter Huslærer hos Lensgreve Frederik G.J. Moltke-Bregentved (1825-75). Han afløste her sin gode Bekendt, cand. theol. J. Krohn (1841-1925), den se-nere Skolebestyrer, Forf. til Peters Juul (1866) m.m., der sikkert har skaffet ham Pladsen. Oksen blev paa Bregentved til 1879, da han efter Indstilling af den næste Lensgreve, Frederik Christian Moltke (1854-1936), der var Kurator for Vemmetofte Kloster, fik Embedet som den første Sognepræst i det nyoprettede Hylleholt Sogn ved Fakse Ladeplads. 1902 blev han forflyttet til Herfølge, hvor han virkede til 1922. I 1894 var han blevet udnævnt til Provst i Fakse Herred og tillige til Provst i Bjeverskov-Stevns Herreder. Sit Otium tilbragte han i Hellerup, hvor

han døde 30. Maj 1924. E.L.Oksen tilhørte som Prædikant Martensens højkirkelige Retning, men med Forstaaelse overfor baade Grundtvigianere og Indre Mission. Med stor Interesse fulgte han Udviklingen i Sønderjylland og fik i 1913 i et Foredrag paa Evangelisch-Lutherische Konferenz i Nürnberg Lejlighed til at appellere til Tyskland om større Retfærdighed i Kirke og Skole overfor Danskheden i Nordslesvig. I 1920 oplevede han at prædike i Skærbæk Kirke baade paa Afstemningsdagen 10. Februar og ved selve Genforeningsfestlighederne, men maatte afslaa en Opfordring fra Kirkeministeriet til i Overgangstiden at overtage Stillingen som Provst for Tønder Provsti.³⁾

Sammen med sin Studiekammerat Mathias Weber (1850-1933), senere Sognepræst til Haslev-Frerslev og Provst for Ringsted og Alsted Herreder, beboede E.L.Oksen i 1870ernes Begyndelse et Par Værelser hos Agent Johan Wied (1815-79) i Nyhavn Nr.18, 2. Sal. Paa 1. Sal havde H.C.Andersen fra 6. Oktober 1871 lejet Værelser, umiddelbart under Studenternes, hos Frøken Thora Hallager (1821-84); 23. Oktober flyttede han ind fra Grosserer Melchiors Landsted Rolighed ved Kalkbrænderivejen. I Begyndelsen saa han og de to Studenter ikke meget til hinanden; man nøjedes med at hilse, naar man mødtes paa Trappen. Nærmere Bekendtskab blev først indledt, da Weber som Senior i Studenterforeningen en Dag i Efteraaret 1872 ringede paa hos Digteren for paa Senioratets Vegne at bede ham læse op i Foreningen.⁴⁾ Det har nok været i Anledning af Udgivelsen af det allersidste Eventyrhefte: Nye Eventyr og Historier, III,2. Traditionen tro plejede Andersen før Udsendelsen af et nyt Eventyrhefte at præsentere dette ved en Oplæsning i Studenterforeningen. Dette sidste udkom 23. November 1872. To Dage før siger Dagbogen: „Besøg af de to Studenter her i Huset“; Navnene synes han ikke at kende. Oplæsningen blev imidlertid ikke til noget. Allerede paa dette Tidspunkt var hans Helbred betydelig forværret, de nærmeste Dage var i Virkeligheden Optakten til de sidste tunge Sygdomsaar. Særlig slem blev Vinteren 1872-73, men her blev ogsaa de to Studenter til meget stor Opmuntring for den gamle svage Mand. De besøgte ham sammen eller skiftevis, bragte ham hver Aften Berlinske Tidende. Da han omsider blev rask nok til at komme ud, kørte de paa Skift en lille daglig Tur med ham i Melchiors Vogn – det var fra 2. Februar 1873 – f.Eks. „først til ‘Rolighed’, derpaa om ad Nørrebro, Bülovsvæien og hjem“ (6. Februar 1873). Eller – endnu senere – de hentede ham til en lille Vandring i de nærmeste Gader paa Gammelholm. Til Gengæld forærede han dem Teater- og Koncertbilletter og tog dem med til sine Venner Melchior og Henriques.

Imidlertid nærmede Tidspunktet sig for den Rekreatjonsrejse til Schweiz, som Andersen vilde foretage, ledsaget af den unge Forfatter Nicolai Bøgh (1843-1905). Sin Lejlighed opgav Digteren for Sommeren; Oksen hjalp med Indpakningen. Selv var han flyttet ind i Hotel Royal (Ved Stranden) 12. April: „Jeg gik fra Hotellet over Gaden og tilbage til og fra Melchiors, det var min første Vandring paa Gaden iaar“. Den var ikke lang; Melchiors boede lige overfor Hotellet, paa Hjørnet af Fortunstræde og Højbroplads.

14. April begyndte Rejsen med Bøgh, første Dag kun til Korsør. Dagen efter mødte Weber med Moder og Søstre paa Banegaarden i Odense, og Weber kørte to Stationer med (til Aarup). Rejsens Hovedmaal var Kurstedet Glion ved Montreux, hvor Andersen vilde bruge en Vallekur. Undervejs sørgede han for at skrive til begge sine unge Venner. Første Brev gik til Oksen. I smaa Dagsrejser var Andersen og Bøgh over Slesvig, Hamburg, Hannover, Kassel, Giessen og Frankfurt Fredag 25. April kommet til Heidelberg.

Kjære unge Ven!

Heidelberg den 26 April 1873.

Endnu engang min hjertelige Tak for al den Deeltagelse De i Vinter, under min Sygdom, viiste mig; vil De udtale den samme Tak til Hr Weber. Vi mødtes da ved Odense og han var saa elskværdig at følge med Bøgh og mig to Stationer fremad. Det har han fortalt Dem nu De ere sammen igjen i Nyhavn. Fru Collin skrev at De havde været hos hende og spurgt om mig og mit Befindende paa Reisen,⁵⁾ Tak for dette fornyede Beviis paa Deeltagelse. Den fortræffelige, trofaste Fru Melchior⁶⁾ vil De have seet og hun har da fortalt Dem om hvad mine Breve have mældt, det seneste afsendte jeg fra Frankfurth; *der* var det deiligt Foraar; Seriner og alle Frugttræer blomstrede, men igaar, pludseligt faldt Snee og i Dag her i Heidelberg er det meget koldt, saa at jeg har i Kakkellovnen og veed ikke ret om jeg tør kjøre i aaben Vogn op til Slotsruinerne.⁷⁾ Jeg har endnu min Slim-Hoste og føler mig en Deel mat og svimmel, men *Bøgh* forsikkrer mig at jeg er gaaet mærkeligt frem i Bedring. At jeg taaler Kjøre-Touren saa godt, ligger i at det er saa korte Stationer jeg lægger tilbage. Fra den 14 til i Dag, den 26, er jeg ikke længer syd paa end i Heidelberg og jeg naaer neppe Montreux før den 3 eller 4 Mai. Stor Glæde vil det der forunde mig om jeg fik et lille Brev fra Dem. Hr Weber skal faae en Skrivelse naar jeg først er vel indquarteret i Glion.⁸⁾ Brev til Montreux lyder paa „Suisse“ og De vil betegne det med „poste-restante“. – I Fredericia traf jeg sammen med General Wilster;⁹⁾ i Slesvig havde Verten i Hotellet, Hr Esselbach,¹⁰⁾ den Op-

mærksomhed for mig at give mig sine egne hyggelige Værelser; i Hamborg og Hanover fik jeg Besøg af flere Venner; Bøgh er opmærksom og god, han morer sig godt, troer jeg, og han siger det. – Vil De hilse hos Melchiors, ligesom ogsaa hilse Venner i Studenterforeningen. Vil De i mine gamle Værelser see efter om man har erindret ved Fløtning at tage mit Thermometer med. Jeg formoder at det er kommet hen til Frøken Jette Melchior.¹¹⁾ Seer De Hr Eckardt¹²⁾ da siig ham at han snarest faaer Brev fra mig.

Deres hengivne H. C. Andersen.

Oksen svarede 30. April; Andersen fik Brevet 7. Maj i Montreux. Svaret er karakteristisk ved dets umaadelig høflige Tone; Modtageren tituleres bestandig *Hr. Etatsraaden*. Marie Skomagers Christian var ikke blot blevet en stor Digter, men sandelig ogsaa en fornem Herre. Brevet indeholder Nyheder om fælles Bekendte og Ønsker om fortsat god Bedring:

„Her i Nyhavn er alt ved det Gamle; kun er der den Forskjel, at første Sal er bleven os saa fremmed; vi have ikke mere vor kjære Etatsraad, som det har været os en stor Glæde saa jevnlig at besøge i den for Dem saa triste Vinter. Det var os en inderlig Glæde, om vi blot kunde være en Smule for Dem i denne strenge Tid, men det var jo desværre saa lidt, hvad vi kunde være for Dem. – Et er der imidlertid, som jeg er mageløs glad over, og det er at være kommen i personligt Forhold til og være kommen til at elske *den* Mand som *Menneske*, hvem jeg alt saa længe – alt fra Barn af – har elsket som *Digter*. –“

26. Maj kom fra begge Studenter et nyt Brev, dateret Kristi Himmelfartsdag 1873, d.v.s. 22. Maj. Oksen skriver bl.a.:

„Forleden Dag blev jeg foruroliget ved at høre, at De havde faaet et daarligt Been,¹³⁾ og jeg gik derfor strax hen til Etatsraad Collins for at høre nærmere derom, men blev meget glad ved at høre, at det intet havde at betyde, saa jeg haaber, det nu er ovre. – Jeg talte med Doktor Collin, som sagde, at det endog var gavnligt. [.]

Iaftes gaves der i det kgl. Theater en Beneficforestilling for Phister, der optraadte for sidste Gang.¹⁴⁾ – Jeg var der og morede mig udmærket. Der gaves „Henrik og Pernille“, „Ja“, Sang og Dands, og til Slutning fremsagde Phister en Epilog. Han blev naturligvis modtagen med en forfærdelig Applausstorm og en sand Blomsterregn. Hele den kgl. Familie var der, og de kongelige Damer tilkastede Phister Buketter. – Der var et eget højtideligt Præg over hele Forestillingen. – Til Slutning blev han fremkaldt, og den kongelige Familie og hele Publikum reiste sig op, da han kom frem. – Efter Forlydende skal han være bleven udnævnt til Professor. –“

1. Juni forlod H. C. Andersen Glion og tog til Genève. Inden Afrejsen herfra 6. Juni sendte han Weber et Brev, der ogsaa gjaldt Oksen: „han læser nok dette Brev til Dem og jeg nikker derfor gennem Linierne til ham, derved bliver det i Dag, jeg troer det vil mere fornøie Dem begge at han senere faaer et nyt friskt Brev fra mig“. ¹⁵⁾

Oksen takkede 14. Juni for Brevet. Han fortæller om en Middag hos Melchior, hvor Vårten havde udbragt Andersens Skaal, og klager over den besynderlige Sommer hjemme; snart er det meget varmt og snart atter meget koldt. Forresten har man jo saa meget at bestille, at der ikke bliver synderlig Tid til Udflugter i det fri.

H. C. Andersen havde imens foretaget en lille Rundrejse i Schweiz, der 30. Juni endte i Chur. Den mislykkede Køretur til den italienske Grænse med paafølgende Udflugt til Graubünden foregik i Dagene 2.-8. Juli. Vendt tilbage til Chur fik han Lejlighed til at fortælle Oksen om sine Oplevelser, inden Rejsen 9. Juli gik videre over Rohrschach, Lindau og Augsburg til München (med Ankomst 12. Juli):

Kjære unge Ven!

Chur den 8 Juli 1873.

Paa Glion blev jeg da i tre Uger, gik saa til Genf hvor vor Landsmand Jules Jurgensen ¹⁶⁾ som der har en smuk Villa, indbød mig; derfra over Fribourg hvor det mageløse Orgelspil henrykkede mig, naaede jeg *Bern*; tilbragte der et Par Dage og havde ret en fornøielig, festlig Middag hos min Læge, den berømte Dr Dor, ¹⁷⁾ der havde samlet en Kreds af Venner om mig; saa gik Farten til Interlaken og til det mægtige Vandfald Giessbach som jeg to Aftener efter hinanden saae i magisk Belysning, det er et heelt Feerie, en Baggrund for Shakspears Alfeverden. Med egen Vogn foer jeg over Brünig til Luzern og derfra til Brunnen hvor jeg modtog Deres og Webers kjærkomne Breve! hjertelig Tak! Bøgh og jeg blev her hele 10 Dage ved den vevlende, urolige Vierwaldstättersøe [d]et ved Wilhelm Tell meest historiske Sted i Schweiz; vi besøgte Alt[d]orf hvor Tells Figur-Statue staaer, netop der hvor han skjød Æblet af Sønnens Hoved. Over Zürichersøen gik nu Reisen til *Ragatz* med Underverdenens mægtige Hule, hvor Vandet, næsten koghedt, sprudler ud af Fjeldet. Det er nu i Dag otte Dage siden vi naaede *Chur* og i den Mellemtid har jeg med Bøgh gjort en stor anstrængende Reise, som jeg ganske godt har holdt ud; jeg vilde føre ham *over* Alperne, lade ham faae et lille Indkig i Italien; vi lagde Veien over Splügen og naaede ogsaa ned til den italienske Stad Chiavenna, men Varmen, nu i Juli, var der ganske infernalsk, det var næsten ikke mueligt at træde ud i Solskinnet; imidlertid vilde vi

dog til Comersøen og blive en Dag eller to der paa Bellagio. Vi kjørte, men i Sumpegnen ned mod Collico blev vor stakkels Hest overfaldet af store giftige Fluere, vist i tusindviis, det arme Dyr blev rasende, steilede, slog ud, snurrede rundt, smed sig. *Bøgh* slap først af Vognen, derpaa kom Kudskene og endelig, med Nød og Neppe, jeg. Hesten tog nu Fart tilbage med Vognen og *Bøgh* og jeg maatte i den ildhede Sol, uden at finde et eneste Træes Skygge gaae paa vore Been tilbage til Chiavenna, hvor jeg saa godt som kogt, dryppende af Vand, laae flere Timer paa Sengen i et halv mørkt Værelse. Der kunde have hændt en stor Ulykke men Gud vilde det bedre. Dagen derpaa fandt jeg det raadeligst igjen at komme op i Bjergene, vi lagde da Veien over Engadin-Dalen, kom til St Moritz hvor Ministeren Krieger,¹⁸⁾ Advokat Brock¹⁹⁾ og flere Danske ere, vi søgte dem forgjæves og kom nu over Samaden i Dag tilbage til Chur. Ved den lille By Bergün i Graubünden, overraskedes vi ved at møde en Bekjendt hjemme fra, han kom spadserende med to smaa Drengene, det var Gjanelli²⁰⁾ fra Kongens Nytorv, vi bleve gjensidig overraskede glade. Bergün er hans Fødeby. Vil De nu hjertelig hilse Weber, jeg skriver om ikke lang Tid til ham, naar jeg nogenlunde kan mælde ham min Ankomst til Fredericia,²¹⁾ hvor jeg glæder mig til at vi mødes. [. . .]

Deres hengivne H. C. Andersen.

Kuren syntes hidtil at have hjulpet, men under Rejsens sidste Uger indtraadte der pludselig en tydelig Forværring i Digterens Tilstand. I meget smaa Dagsrejser naaede Andersen og *Bøgh* 16. Juli-22. Juli fra München til Hamburg. „Meget udmattet“ overnattede han d. 25. Juli i Slesvig paa Esselbachs Hotel. Oksen og Weber mødte ham i Fredericia næste Dag (26. Juli); „aldeles ødelagt“ tog han ind paa Behrendts Hotel i Middelfart, hvor de to Studenter havde sørget for Værelse; de var hans Gæster ved Middagsbordet. Næste Eftermiddag gik Turen til Korsør, og 28. Juli ankom han i elendig Forfatning til København; Melchior og hans Kone kørte ham straks fra Banegaarden ud til Rolighed paa Østerbro. I Slesvig laa der et (nu tabt) Brev til ham fra Oksen.

Han blev paa Rolighed til 9. September og havde derude haft Besøg af Oksen 20. August; saa flyttede han ind i „det gamle Sygehuus“ Nyhavn Nr. 18, hvor Lejligheden nu efter Frøken Hallager var overtaget af Søstrene Clara (1824-87) og Caroline Ballin (1838-1901).

Dette Efteraar hentede Oksen ham næsten daglig til smaa Spasereture paa Gammelholm (Dagbogen 27. Oktober 1873: „Smukt Solskinsveir! Før Frokost gik jeg første Gang ud, langs Fortouget om i Holbergsgade, men kom dog kun forbi Herluf Trolles Gade; Student *Oksen* ledsagede

mig; Luften var frisk men kold; mine Been vare stærkere end mit Aan[de]drag; efter et lille Qvarteer var jeg igjen hjemme i min Stue og drog med nogen Anstrængelse Veiret“). En af de længste Ture med Oksen gik 1. December „heelt hen til den sidste Omdreining af Havnegade hvor man seer Holmens Kirke“.

Imidlertid nærmede den theologiske Embedseksamen sig. Men 17. December noterer Andersen i sin Dagbog, at Oksen er syg, og at Spasere- turen følgelig maa opgives. Samme Aften: „Student *Oksen* som paa Fredag [19. December] skulde til det Skriftlige af Embeds Examen er blevet temmelig mavesyg og kommer neppe op! Stakkel!“ . Og Fredag d. 19.: „I Dag Klokker 12 kjørte Student Oksen til Hospitalet, da det, vistnok, er gastrisk Feber han har faaet“. Han befandt sig dog bedre d. 20. og blev til Andersens Overraskelse udskrevet Juleaftensdag. Om Aftenen blev han derfor inviteret ned paa 1ste Sal. Her havde Fru Melchior pyntet Julebord i den forreste Stue og ogsaa betænkt Studenten med en Gave: „Dagen og Natten (i Biscuit) af Thorvaldsen“; Andersen forærede ham den nye Udgave af de samlede Eventyr. Da de mange Julevisitter var overstaaet, hyggede de to sig. „Aftenen var rolig fornøielig. *Oksen* saa Billeder, spiste saa Kager og drak Portviin til. Han udtalte hvor smuk og fornøielig denne Juleaften var gaaet“. Nytaarsaften drak Studenterne hos Andersen det gamle Aars Skaal.

Oksen maa have faaet en Ordning med den skriftlige Eksamen, for i Januar kom han op til den mundtlige. 20. Januar fik Weber sit Laud; „han var et ganske andet Menneske end før[,] saa rask og livsglad ud“ (Dagbogen). 21. Januar kom Turen til Oksen: „Idag er *Oksen* oppe, han gik meget modfalden bleg derop, han [er] vistnok den dygtigste af de to stod ogsaa bedst i det Skriftlige, men nu fik han i Formiddag to Haud, det forknøttede ham han maa i Eftermiddag faae kun Lauder skal han faae Laud til Hovedcharacter. Da jeg kom hjem fra Collins [. . .] erfarede jeg da at *Oksen* ogsaa havde erholdt sit Laud. Iaften ere de lykkelige Candidater ude hos Venner til festlig Middag“. Fredag den 23.: „Gik sidste Gang min Morgentour med Candidat *Oksen*, som imorgen tidlig tager ud til Bregentved som Huuslærer. [. . .] Oksen og Weber gik i det kongelige Theater; da de kom hjem bød jeg dem tillige med Fru Weber og den gamle Veber [Købmand i Odense Chr. H. T. Weber (1824-87) og Anc Christine Elisabeth, f. Hansen (1821-1904)] der netop var kommet fra Odense, ind til mig, hvor jeg havde tændt flere Lys og ladet dække Bord med Kager, Portviin og Champagne, jeg udbragte Candi- daternes Skaal og beklagede hvor svært det var mig at skilles fra dem; de begge sagde mig ogsaa venlige Ord“.

Den følgende Tid saa H. C. Andersen ikke meget til sine unge Venner. Weber var rejst til Odense, hvor han fik Timer, bl. a. ved Landbrugsskolen og paa Katedralskolen.²²⁾ Oksen kom ind til Byen 26. Januar for at hente sit Eksamensbevis. I Februar flyttede han med hele den grevelige Familie ind i det Moltkeske Palæ paa Hjørnet af Bredgade og Dronningens Tværgade, og hans Besøg i Nyhavn 18 kunde begynde igen.

H. C. Andersen havde i Lensgreve A. W. Moltkes Tid været en hyppig Gæst paa Bregentved i Aarene 1842-49. Fra disse Ferieophold kendte han den nuværende Besidder, Lensgreve Frederik Georg Julius Moltke; et endnu ældre Bekendtskab var Grevens Svigermoder Olivia v. d. Maase (1795-1877), Enke efter Hofchefen hos Dronning Marie Sophie Frederikke, Ritmester, Kammerherre Frederik v. d. Maase (1800-66). Hun var Datter af en af Andersens allertidligste Velyndersker, Fru Engelke Colbiørnsen, f. Falbe (1763-1848), der i hans Trængselsaar i København, inden han kom i Slagelse Skole, om Sommeren boede paa Bakkehuset; Datteren var paa dette Tidspunkt Hofdame hos Frederik VI.s ældste Datter, Prinsesse Caroline. Dagbogen fortæller 8. Februar 1874: „Nu iaften Søndag kom *Oksen* og besøgte mig, han fortalte hvor varmt og smukt jeg var blevet omtalt af Greven, Grevinden [Caroline Moltke, f. v. d. Maase (1827-86)] og gamle Fru van der Maas [. . .] *Moltkes* yttrede at jeg var tidligere kommet saa meget til Bregentved men at jeg i den senere Tid havde nok glemt de gamle Venner for de ny, Melchior [og] Henriques, at jeg nok ikke vilde have med dem at gjøre; men Aarsagen er at jeg saa løseligt kun er blevet indbudt af det unge Herskab; „naar De nu kommer paa vor Egn i Sommer, besøger De vel Bregentved“, dette er vistnok sagt mig men det betragter jeg ikke som nogen bestemt Indbydelse. Nu kommer Greven og den unge Stamherre [den senere Lensgreve Frederik Christian Moltke], op til mig en Dag og jeg faaer igjen en Indbydelse“. Dette skete 7. Marts, efter at Andersen (til Oksens Fortrydelse) to Gange, 19. og 22. Februar, af Helbredshensyn havde maattet sende Afbud til Middagsindbydelser. 26. April gik Digteren paa Takkevisit, og Besøget blev foreløbig fastsat til „i Juni henimod den 12.“

Oksen havde imidlertid flittigt set til den gamle Herre. Blev han for længe borte, blev denne urolig:

Kjære Ven!

Kjøbenhavn 16 Marts 1874.

Da De siden De forlod Nyhavn, jevnligt har glædet mig med Besøg og jeg nu i en heel Uge ikke har seet Dem, frygter jeg at De er syg. Lad mig dog vide lidt om Deres Befindende.

Deres meget hengivne H. C. Andersen.

Straks efter Modtagelsen af denne Billet skyndte Oksen sig hen i Nyhavn 18.

Paa H. C. Andersens Fødselsdag, 2. April, var Oksen hjemme i Skærbæk. Han sørgede derfor for, at Grevens Gartner besørgede Blomster til Dagen („lyserøde Roser“, siger Dagbogen). Tillige havde han 31. Marts skrevet et smukt Lykønskingsbrev, hvori det bl.a. hedder:

„Idet jeg af Hjertet, kjære Hr. Etatsraad, ønsker Dem alt Godt i det nye Aar, vil jeg tilføje min hjertelige Tak for det gamle, min Tak for alle de prægtige Timer, jeg har tilbragt sammen med Dem, som altid ville være mig uforglemmelige, min Tak for al Deres Venlighed mod mig. – Blandt de skønneste Minder fra min Studentertid, ville de mange Timer [være], som jeg har tilbragt hos Dem, i Samtale med Dem nede i Deres hyggelige Digterhjem. Hav Tak for Alt, kjære Hr. Etatsraad; jeg haaber, at Vorherre vil forunde mig endnu længe af og til at besøge og tale med den gamle og dog unge, store Digter. –“

Det fik han dog ikke megen Fornøjelse af. Dagbogen 10. April: „Om Aftenen hjemme fik jeg Besøg af Candidat *Oksen*, som fortalte at han havde sendt mig Brev paa min Fødselsdag[;] jeg veed ikke af at have erholdt noget“.

En Udenlandsrejse kunde der ikke blive Tale om i Sommeren 1874. Men H. C. Andersen haabede at komme til Kræfter ved Besøg paa to Herregaarde: Holsteinborg og Bregentved. 23. Maj skulde han rejse til Holsteinborg. Oksen havde tidligere tilbudt at „ ledsage ham for en Dag“; ²³⁾ Andersen skrev saa 18. Maj til ham og bad ham følge med til Sorø, hvor Vognen til Holsteinborg ventede: „Jeg vilde gjerne med Tøget som afgaaer Kl 9, De vil altsaa indtræffe saa betids til Sorø at De kan besøge Hr Rosing [Digteren, Adjunkt Michael Rosing (1830-1904)], see Domkirken og være med Aftentøget igjen hjemme i Kjøbenhavn“. Oksen mødte allerede Kl. halvotte paa Afrejsedagen; en halv Time senere kørte de til Banegaarden og var de første i Kupeen, Andersen „noget svindel“ (som han plejede at sige det).

Opholdet paa Holsteinborg hos Konsejlspræsidenten, Lensgreve Ludvig Holstein (1815-92) og hans Hustru Mimi (1830-76), en af Digterens mest forstaaende Veninder, Datter af Viceadmiral C. C. Zahrtmann, blev langt, ²⁴⁾ og den gamle syge Mand rettede sig kendeligt. 28. Maj skrev han til Oksen:

„Meget længes jeg efter at høre fra Dem, vide hvorledes De tilbragte Dagen i Sorø og om De kom vel hjem om Aftenen. [. . .] Jeg føler mig saa vel og glad hos disse kjære, velsignede Mennesker, hos hvem jeg saa aldeles har Fornemmelsen af at jeg er velkommen. Der vises mig saa

megen Opmærksomhed og Hjertelag, at jeg bliver dybt bevæget derved. Jeg har det ogsaa langt bedre, hvad Sundheden angaaer, end da jeg forlod Byen, min Svimmelhed synes daglig at tage af, jeg gaaer alene hele Haven rundt, igaar var jeg, i tre Hold derude over i to Timer, Opholdet her synes min bedste Medecin“.

Da der ikke var kommet Svar, skrev han 3. Juni et nyt Brev for at høre, hvorledes Oksen havde tilbragt Dagen i Sorø; han var bange for, at han var blevet syg, eller at noget Ondt var mødt ham. Et Brev undervejs fra Oksen (modtaget 4. Juni, tabt) krydsede denne Skrivelse, og Andersen greb omgaaende Pennen:

Kjære Ven!

Grundlovsfestens 25aarige Festdag
den 5 Juni 1874. Holsteinborg.

Iaftes modtog jeg Deres velkomne Brev, mit seneste maa have krydset Deres. Jeg skriver allerede i Dag, da jeg hører at De nu forlader Byen og jeg veed da ikke hvorhen jeg, uden at lade min Skrivelse gaae denne Omvei, kan sende den til Dem. Vil De være saa venlig *snarest* at opgive mig Adressen til Bregentved, nævne mig Stationen hvor Breve derhen afhentes. Jeg bliver her paa Bregentved [*skal være*: Holsteinborg] til Søndagen den 14de, da har Opholdet her været ikke 14 Dage, men tre Uger, en deilig Tid hvor i jeg har mødt den meest mageløse Godhed og Deeltagelse. Jeg vil blive ganske veemodig stemt ved Adskillelsen, i min Alder veed man ikke om man et følgende Aar lever og kommer til et kjært Sted igjen; imidlertid glæder jeg mig til at gjensee det gamle Bregentved, hvor jeg ikke var i 20 Aar og hvor jeg engang tilbragt[e] smukke Dage. Den unge nye Slægt har jeg endnu ikke der levet med nu den er Herskabet. Mange gamle, kjære Minder vil dukke op for mig. Før jeg kommer ønsker jeg at skrive Greven eller Grevinden til, derfor lad mig som sagt snart erholde Adressen til Bregentved. – Der blev jo lovet mig et Værelse i Stue-Etagen paa Solsiden, men kjære siig mig om jeg der har Nogen i Nærheden. Jeg har hele Vintren inde i Byen endnu aldrig foruroliget Nogen ved Nattetid, heller ikke her paa Holsteinborg trængt til Nattehjelp, men jeg er mere tryk naar jeg veed at jeg har Mennesker i Nærheden og at jeg ikke er ganske forladt om Noget paa kom. Jeg gaaer nu hver Dag næsten en heel Time alene omkring og føler mig i alle Henseender mere vel, kun har jeg en stærkere Knugen end før i Brysthulen, dog ikke stadig, det lindrer naar jeg spiser og drikker. Veiret er særdeles deiligt, Breve faaer jeg næsten hver Dag, alle mine Venner ere saa hjertens gode mod mig, saa at jeg hvert Øieblik tænker: hvor Gud dog er kjærlig og naadig, og hans Verden rig og deilig! snart

hører jeg jo fra Dem og om ikke længe sees vi paa Bregentved. Den fornemste af Tjenerne her paa Holsteinborg, Eriksen,²⁵⁾ ledsager mig fra Holsteinborg til Nestved og derfra til den Station De opgiver mig nærmest Bregentved, hvorfra han da af Grevinden har Tilladelse den Dag at gaae til Kjøbenhavn og der varetage sine egne Sager. Saa at jeg er i gode Hænder. Hils hendes Naade Fru Kammerherinde van der Maase, Stamherren og de unge Grever!²⁶⁾

Hjerteligst Deres hengivne H. C. Andersen.

Et nyt Brev følger 9. Juni. Andersen regner med at rejse Søndag d. 14. Kl. 3, Overtjener Eriksen følger med „til den Station hvor, som jeg haaber at De, kjære Ven, og en Vogn fra Bregentved afhenter mig. Men jeg maa vide Stationen, vide om Grev Moltke og Grevinden til den Tid vente mig, thi uden denne Vished tør jeg ikke stige af paa Stationen, hvor der ikke kan skaffes Vogn og ikke overnattes. Derfor send mig endeligt snart Besked og helst saa tidligt at jeg selv forud kunde mælde Hr Greven eller Fru Grevinden at jeg kommer og glæder mig meget til at blive en otte Dags Tid i deres deilige Hjem“.

Oksen har svaret omgaaende i et Brev, der modtoges paa Holsteinborg 11. Juni, men ikke kendes. Nervøst skriver Andersen igen d. 12.; Indholdet er det samme som i Brevet af 9. Juni; han er dog nu klar over, at Stationen hedder Haslev. „Efter min Reisekalender er Toget jeg kommer med fra Nestved, i Haslev Klokken 6¹/₂. Lad mig endeligt finde Dem der med Vogn“. Iøvrigt klager han over at Vejrets „Foranderlighed i de sidste Dage har givet mig saa megen Gigt i Knæ og Arme, at jeg i denne Morgen er ganske lidende deraf“.

Men Tidspunktet for Besøget viser sig alligevel at være uheldigt. Igen er det paagældende Brev fra Oksen gaaet tabt; vi maa holde os til Dagbogen 13. Juni: „Til Aften Brev fra Candidat *Oksen*, ligesom ogsaa fra Grev *Moltke*, han reiser netop iaften ind til Kjøbenhavn for Terminens Skyld og bliver der til den 23de, Grevinden følger med da hendes Moder Fru van der Maase der er syg, de ønske at jeg blev til den 23 paa Holsteinborg, men dette kommer i Strid med Grevindens Reiseplaner og ligesaa med mine da jeg fra Bregentved netop den 23 vilde være paa „Rolighed“ for at være nogle Dage sammen med *Hägg*,²⁷⁾ der vil til et Bad; Greven skriver at kan jeg ikke forandre det da er jeg velkommen strax paa Bregentved, naar jeg der vil vente paa hans og Grevindens Ankomst og være ene der med *Oksen* og de mindre Børn, det finder jeg ikke passende, det synes mig paatrængende og hjælpeløst; jeg viiste *Moltkes* Brev til Grevinde Holstein og tog Beslutning at opgive for det

første Bregentved, skrive til Fru Melchior og efter at have faaet Svar fra hende, at reise fra Holsteinborg ind til Rolighed og derfra senere at mælde mig til Grev Moltkes“. Han skrev derfor til Oksen næste Dag „om at sende mig de Breve der mueligviis i disse Dage kunde indtræffe til mig paa Bregentved“ (Dagbogen 14. Juni). Brevet er tabt, heller ikke Oksens Svar, modtaget 16. Juni, eksisterer mere. Torsdag 18. Juni forlod han „i Taarer“ for sidste Gang Holsteinborg. Paa Banegaarden i København ventede Grosserer Melchior med sin Vogn for at køre Digteren ud til Rolighed. Herfra skriver han 28. Juni i et Brev til Grevinde Holstein: „Af et Brev jeg i denne Morgen fik fra Candidat Oksen hører jeg at den unge Grev Frederik er kommet hjem og har taget sin Examen med bedste Character, saa at de Alle ere meget glade“.28) Han har været oppe til Filosofikum. Heller ikke dette Brev er bevaret. Men det er aabenbart Svar paa et fra H. C. Andersen, dateret

„Rolighed“ den 22 Juni 1874.

Kjære Ven!

Tak for Deres Skrivelse som jeg modtog paa Holsteinborg Dagen før min Afreise. Opholdet der blev da næsten hele fire Uger og var saa vel-signet, hyggelig og styrkende! De kan ikke tænke Dem et lykkeligere Hjem end jeg der fandt det, jeg var derfor høist veemodig ved at sige Lev vel. Den ældste af Tjenerne fulgte med til Kjøbenhavn; Grosserer Melchior modtog mig der paa Jernbanen, han var netop samme Dag indtruffet fra London. Familien mødte mig med straalende Ansigter og i mine to smaa Stuer prangede Blomster; jeg føler mig betydelig i Bedring, og man er forbauset over det store Fremskridt jeg har gjort, dog lider jeg meget af Gigt i Hænder, Arme og Knæ, saa at jeg ved at reise mig fra en Stol maa høit raabe av! og det vil De vist ogsaa faae at høre naar jeg kommer til Bregentved. Imorgen den 23 Juni er det den Dag Hr Lehns greven mældte mig at han var hjemme igjen og jeg skriver derfor i Dag, samtidig med dette Brev ogsaa et Brev til ham, med Spørgsmaal om jeg kommer beileilig naar jeg indtræffer sidst i næste Uge. Jeg haaber at hele Familien da er hjemme og at ogsaa De, kjære Ven, ikke er ifærd med Deres Reise syd paa. Jeg hører jo nok i Løbet af denne Uge et Par Ord herom. Breve sendes til „Rolighed, gamle Kalkbrænderivei paa Østerbro, Kjøbenhavn“. Igaar blev jeg overrasket, paa en glad Maade, ved at faae Besøg af Cand: Weber, som bragte mig hjertelige Hilsener fra Dem og fortalte om det smukke Bregentved; han havde der seet de Værelser man har tiltænkt mig. Ikke sandt de ere jo ikke for langt fra andre Mennesker? Jeg kan jo ogsaa nok der ude blive

barberet? Ja jeg giver mig hen til Deres venlige Beskyttelse i mindre, men dog nødvendige Sager, naar vi nu om ikke længe mødes. Tak for Deres Venskab, Deres store Velvillie og bevar altid samme for

Deres meget hengivne H. C. Andersen.

Inden Besøget har Andersen endnu d. 29. skrevet et Par Ord til Oksen om sin Ankomst (Brevet mangler). 3. Juli blev han hentet paa Haslev Station. Han blev paa Bregentved til 27. Juli, men allerede 14. Juli var Oksen rejst. Han skulde holde Sommerferie i det sydlige Udland sammen med Weber; H. C. Andersen havde lagt Rejseplanen – et af hans Specialer – og han fulgte Turen med den største Interesse. Han havde givet Oksen Kort med til Maleren Kaulbachs Enke i München. To unge Danske sluttede sig i Hamburg til Rejseselskabet, Webers Halvfætter Carl Wied (1843-1909), personel Kapellan i Karleby og Voldby Sogne, senere Sognepræst i Humble paa Langeland, og Adjunkt i Ribe Johan Philip Christopher Fraas (1842-1902), senere Rektor i Nykøbing F. Det betød Ændringer i Andersens Rejserute, som Oksen maatte rede-gøre for i et langt Brev fra Heidelberg 21. Juli; de var begyndt med Rhinturen fra Königswinter til Mainz. Fra Heidelberg var det saa Meningen at tage over Strassburg og Basel „til Genf, og saa følge vi den Plan, De udkastede os“. Oksen regnede med at komme til Luzern 30. Juli og at være i Chur 2. August. H. C. Andersen svarede omgaaende med et langt Brev.

Kjære unge Ven!

Bregentved den 25 Juli 1874.

Deres meget velkomne Brev modtog jeg igaar, altsaa Dagen efter Grevindens Fødselsdag. Det glæder mig særdeles at De og Hr Veber saa tilfredse nyde Deres første Reise og ret føle Glæde ved alt det Nye og Skjønne som ruller op. – Forandringen i Reiseplanen bestaaer jo meest i at De har begyndt med hvad De først tænkte paa at slutte med. De har nu seet *Kölns* og *Stratzburgs* Domkirke, seilet paa Rhinen og besøgt Heidelbergs Slotsruin. Mælkeanstalten ovenover kunde De have sparet da De faaer ganske andre Høider at bestige og kan see betydeligere Indretninger af samme Slags. *Genf* kunde ogsaa have været opgivet, *da De har saa kort Tid til Reisen*, men det er altid en By værd at see. Jeg vil imidlertid haabe at De har været i Montreux, besøgt Glion og Chillon, været ved Hængebroen i Fribourg, fra *Bern* besøgt Interlaken, og Gletscherne ved Lauterbrunnen, seet Giesbach og er over Brünich naaet til *Luzern*. Men slaaer nu Tiden til at besøge Brunnen og derfra tilfods at vandre til Al[t]dorf? *Maa* De opgive det, da tag med Jernbanen

lige til *Ragatz* og see Kilderne der i den dybe Klippegang, der fra er De snart i Chur hvorfra De jo følger min Reiseplan over Splügen til Como og tilbage over St Mauritz. Jeg sender i Dag intet Brev til Veber, men vil næste Gang sende et, adresseret til *Chur*, der kommer De jo paa Hjemveien eller man veed der Beskeed paa Posthuset om hvor Brevet sendes efter ham; det vil vist have mere Interesse end om jeg nu i Dag vedlagte til ham et Brev liig dette, som han jo dog læser. Jeg har det fortræffeligt her paa Bregentved og er dagligt gaaet frem i Velbefindende, lige til igaar, da havde jeg det ilde, men det var Sviren Skyld i: Her var særdeles mange Mennesker i Torsdags, Varmen stærk og jeg blev særdeles træt af at staae, gaae og at tale. Jeg havde paa Ungdommens Opfordring skrevet 30 Cottillonvers, disse vilde man endelig jeg skulde høre oplæst, men det drog ud i det Uendelige dermed. Henimod Midnat kom vi tilbords, oven paa, og Dandsen med Versene begyndte først henimod Klokken 3 om Morgenen. De fleste bleve særdeles daarligt læste op, og det var ikke godt mueligt at høre et Ord. – I Haven var et smukt Fyrværkeri og paa Søerne og i Kanalerne brændte til henimod Morgen Tjæretønder. Der var flere hundrede Mennesker i Haven. Klokken var over tre før jeg kom i min Seng og vist neppe før efter Klokken 4 sov jeg, det var da, som jeg ventede, Aarsagen til, at jeg hele Dagen, igaar, følte mig særdeles angrebet, leed af nerveuse Smerter, og min Afreise, som var bestemt til i Dag, blev udsat til førstkommende Mandag den 27de. Da tager jeg ind til „Rolighed“, gamle Kalkbrænderivei, og vil blive meget glad naar De, *efter at have været over Alperne*, vil der glæde mig endnu engang med Brev. – I Dag har jeg det igjen godt, saa at jeg vil haabe, den før mig aldeles forfeilede Nattevaagen og Deeltagelse i stort Gilde ikke vil have videre slemme Følger. At vi have faaet nye Ministre, at Worsaa er bleven Kultusminister veed De vel.²⁹⁾ Lyn og Torden har det i flere Dage været her i Landet, især i Kjøbenhavn, hvor Lynet paa flere Steder, dog uden videre Skade, har slaet ned. Vor kjære, velsignede Konge er nu paa Veien op til Island,³⁰⁾ Gud ledsage og bevare ham! I *Worsaas* Sted er nu *Steenstrup*³¹⁾ fulgt med. – Deres venlige Hilsen til Alle paa Bregentved har jeg bragt og har at give Gjenhilsner igjen. Krohn har været her i Besøg og er nu paa Veien til Italien, det vil sige til en Svip derind, netop den samme Tour De gjør, han vil over Chur til Como og hjem over St Moritz, der er [De] saaledes istand til at møde ham.³²⁾ Kommer De paa Hjemreisen til München og seer Fru *Kaulbach*,³³⁾ da hils hende paa det hjerteligste. Læg Veien over *Nürnberg* og *Eisenach*! – [. . .] Om Flotningen af Øehlenschlägers Statue³⁴⁾ hen foran det nye Theater og om Broen over Kanalen i Nyhavn³⁵⁾ tales og skrives

i Bladene. Aviserne i Dag mælde kun om Lyn og Torden rundt om i Landet, Huse brændt af, Folk slaet af Lynet; dog nu er det overstaet! Brevpapiret her siger basta! Flyv glad over til Italien og tænk paa Deres hengivne

H. C. Andersen.

7. August, H. C. Andersen er nu igen paa Rolighed, skriver han i sin Dagbog: „Brev fra Candidaterne Oksen og Weber, de ere allerede komne tilbage fra Schweitz, kom kun til Luzern og derfra i stor Fart over München, hvor de traf Fru Kaulbach naaet til Oksens Fader i Slesvig“. Begyndelsen af Brevet mangler. Her skal meddeles det Afsnit, der handler om Besøget hos Fru Kaulbach:

„Vi gik strax til det nye Pinakothek, som netop var aabent om Formiddagen og vare meget glade over Malerierne, særligt Kaulbachs dejlige „Jerusalems Ødelæggelse“. Om Eftermiddagen gik Weber og jeg til Fru Kaulbach. – Vi traf hende og Datteren³⁶⁾ hjemme og spadserede med dem i deres smukke lille Have. – De modtog os overordentlig venligt og bleve særdeles glade over Conferentsraadens Hilsen. Fru Kaulbach er en rigtig yndig Kone, og vi bleve meget indtagne i hende. – Vi talte en halv Times Tid med dem og fortalte om Conferentsraaden, og besvarede deres mange Spørgsmaal om Dem. – De bleve overordentlig glade ved at høre af mig, hvor godt Conferentsraaden havde det paa Bregentved. – Ja De har i dem trofaste Venner og begejstrede Beundrere; – det kunde tydeligt mærkes.

Da vi vilde gaa fulgte Fru Kaulbach med os og sagde da, at hun vilde indføre os „in das Heiligthum des Hauses“. Vi fulgte med og bleve førte ind i Kaulbachs Arbejds- og Dødsværelse. – Og i Sandhed vi følte os tilmode som i et „Hejligthum“. Alt laa urørt som Kaulbach havde forladt det lige indtil den Bog, hvori han sidst havde læst, med Guldbrillerne ovenpaa, Væggene vare behængte med Laurbærkrandse ovenpaa Malerier og Tegninger af Kaulbach. –

Paa Bordet ved Sengen stod en Vase med Roser, som vare plukkede samme Dag paa Kaulbachs Grav. Fru Kaulbach tog Roserne og delte dem imellem os til en Erindring om Besøget i Kaulbachs Hjem. – Det var et yndigt Hjem og et yndigt Besøg vi aflagte der, hvorfor vi Begge hjertelig takke Dem kjære Hr. Conferentsraad. – Vi modtog de varmeste Hilsener fra Fru Kaulbach og Datteren til Dem. – Ligeledes bade de hilse „den ungen Doctor Bøgh“ fra dem; – Fru Kaulbach bad os takke ham for hans smukke Stykke i Illustreret Tidende“. ³⁷⁾

Der gik nu en Maaned. Saa skrev H. C. Andersen:

Kjære Hr Candidat Oksen! „Rolighed“ den 9 Sept 1874.

Deres seneste venlige Skrivelse modtog jeg fra Dem da De var i Deres Faders Gaard. Hjertelig Tak derfor! De skrev imidlertid ikke hvorhen De reiste der fra, til Bregentved eller Hjerting. Jeg antager at De har begivet Dem til Badestedet og været sammen med Deres tre unge Elever. De vil da vistnok fra mig have faaet en Hilsen med hendes Naade Grevinden. Jeg tænker mig at Opholdet ved Vesterhavet, selv i dette altid vexlende Veir har været interessant, De har vist oplevet der mere end een Storm. Nu antager jeg at De og hele den grevelige Familie ere vendt hjem til det hyggelige Bregentved og derhen sender jeg dette Brev. De vil hilse hver især, fra Husets Herskab til Folkene og snart glæde mig med Brev. Paa Mandag i næste Uge tager jeg ind og bliver i Byen (Nyhavn No 18,) saa længe er jeg endnu paa „Rolighed“ hvorfra jeg har de venligste Hilsener at bringe Dem. Saa vel som jeg befandt mig paa Bregentved, befinder jeg mig ikke her, det vaade, blæsende Veir er mig slet ikke godt, jeg hoster og hiver, har dertil Gigt i alle Lemmer, men maa dog tilstaae at jeg seer Vinteren imøde med mere Haab om en god Tid, end det var Tilfældet ifjor. Forleden var jeg paa Sorgenfri og hilsende paa den velsignede gamle Enkedronning,³⁸⁾ derfra kørte jeg til Bernstorf hvor hele den kongelige Familie paa det hjerteligste modtog mig. H. M. Kongen talte om sin Iislandsreise og hvor særdeles det havde glædet ham i Skottland at fornemme hvor afholdt hans Datter³⁹⁾ var af det hele Folk. Jeg talte med Prindsessen af Wales, der saae ung og livsglad ud, Bornene vare smukke venlige Børn, der Alle kjendte „the old story teller“. 3 af Officererne fra Prindsen af Wales Skib, som ligger ud fra Strandpromenaden, have besøgt mig og indbudt mig at see det rigt udstyrede Fartoi,⁴⁰⁾ jeg følte mig ikke rask nok dertil, men i mit Sted kom da Melchiors Damer ledsaget af Emil.⁴¹⁾ Paa hendes Majestæts Fødselsdag,⁴²⁾ blev ombord derude afbrændt et særdeles smukt Fyrværkeri. – Endnu har jeg ikke følt mig oplagt til nogen ny Digtning, det seer trist ud, jeg har kun fuldendt „Bemærkninger“ til de samlede Eventyr og Historier, alle fem Bind, som vil blive optaget i det sidste Bind der nu udkommer ved Juletid.⁴³⁾ – Historiemaleren Lund,⁴⁴⁾ som har malet Billederne pa Loftet i Viborg Kirke og nu senere en Gruppe svævende Engle over Alteret i Korsør Kirke, har med Frue boet en kort Tid her paa „Rolighed“, de reise i Dag, om en Timestid, over Paris til Rom! Nu har jeg tømt min Nyheds Pose, givet det Lidt *der* var, den sidste Gave er min hjerteligste Hilsen.

Deres hengivne H. C. Andersen.

Oksen var imidlertid stadig i Hjerting, hvor Grev Moltkes laa „i Sommerkvarteer ved det rullende Vesterhav“. Badene fandt han mageløst deilige, men nu begyndte Vandet at blive koldt, og han glædede sig til at komme tilbage til Bregentved Søndag eller Mandag. Herom skriver han Onsdag 16. September. I Brevet staar bl.a.:

„Det gjør mig meget ondt, at De ikke mere har det saa godt som paa Bregentved. Vi glædede os Alle ret over de øjensynlige Fremskridt, De gjorde i den Tid, og jeg haabede allerede, at De snart fuldstændig vilde være kommen Dem af Deres Sygdom. – Jeg har ikke i al den Tid, jeg har kjendt Dem, seet Dem saa livlig og rask, som De var paa Bregentved. – Dog Vejret har jo siden den Tid været saa ustadigt og koldt, at man ikke kan undre sig over, at De under disse Forhold ikke ganske kunde blive Gigten løs. – Men i hvert Tilfælde kan man jo slet ikke sammenligne Deres nuværende Tilstand med den ifjor, og De kan rigtignok med god Grund, som De skrev, iaar se Vinteren med Ro imøde. De har altsaa begivet Dem i Vinterkvarteer; jeg haaber, at De der befinder Dem vel, og Gud give De der maa tilbringe en rigtig god Vinter!

Jeg haaber da, at det kjære Bregentved til Sommer kan glæde sig til Deres Besøg. – Jeg er vis paa, at De da vil glæde Alle derude. – Det glæder mig hjertelig at have mærket og bestandig mærke, hvor kjær baade Gamle og Unge derude have faaet Dem i den Tid, De nu i Sommer efter saa lang Tids Forløb gjæstede Bregentved.–“

22. September var Oksen igen paa Bregentved. Den 26. skrev han til H. C. Andersen:

„Naar jeg iaften sender Dem et Par Ord, kjære Hr. Conferentsraad, saa er det dels for at bringe Dem min Hilsen her fra Bregentved efter Tilbagekomsten, dels ifølge Anmodning fra Grevinden. – Grevinden sender Dem nemlig imorgen en Kasse med Blomster og Planter og bad mig derfor at ledsage dem med et Par Linier. Hun vilde selv have skrevet idag, men saa fik hun ikke Tid, da hun skulde til Vallø, hvorhen hun kjørte i Formiddags og er endnu ikke vendt tilbage. – Jeg har at bringe Dem de hjerteligste Hilsner; – det vilde glæde Grevinden meget, om De kunde have nogen Fornøjelse af de sendte Planter.

Grevinden har selv valgt Planterne og mente, at De vilde have mest Fornøjelse af Bladplanter, og det forekom hende, at De havde udtalt at De holdt mest af dem. –

Jeg har seet dem og finder dem smukke. Der er 10, hvoraf 2 à 3 ere Blomsterplanter. – Gartner Bünger⁴⁵⁾ har pakket Kassen i Eftermiddags, og De vil altsaa vistnok faa den imorgen Aften. Gartneren har skrevet et Par Ord og lagt i Kassen med Angivelse af Navne og Behandling. – Jeg haaber da ikke der er for mange, saa De ikke har Plads til

dem i Deres Stuer; i saa Fald er det min Skyld; thi jeg maatte afgive min Kjendelse, om jeg troede De havde Plads til dem. –

Jeg længes efter at høre lidt fra Dem, kjære Hr. Conferentsraad, om hvorledes De har det i Deres Vinterlejlighed. – Jeg haaber, at De maa have det godt; Vejret er jo nu temmelig mildt, skjøndt det er noget ustadigt, saa det maaske ikke er meget gunstigt for Gigten“.

Planterne kom Mandag 28. September. H. C. Andersen takkede:

Kjære Hr Oksen!

Kjøbenhavn den 2 October 1874.

I Mandags, strax efter at jeg havde modtaget de smukke Potteplanter fra Hendes Naade Grevinden, skrev jeg hende til; jeg vil haabe at hun har erholdt mit Brev og De, kjære Ven, min hjertelige Hilsen. Jeg har det deiligt med Grønt og Blomster i mine Stuer og lige til idag har Veiret viist sig varmt og sommerligt, nu er det med eet blevet koldt og da Humeuret og Gigten hos mig, saa temmeligt vender sig med Veiret, saa seer De nok at jeg i Dag ikke har det saa godt. Dog vil jeg skrive Brev til Dem, jeg har to Skrivelser at takke Dem for og Trang til at ønske Dem velkommen hjem paa det smukke hyggelige Bregentved; hils hver især og ikke mindst de tre yngste Sønner, jeg glæder mig meget til i denne Vinter at see dem og hele den grevelige Familie, men der vil gaae Maaneder hen før det skeer. De selv kjære Ven kommer jo et lille Spring herind til Byen om nogle Uger, jeg glæder mig da til at see og tale med Dem. Cand: Krohn er imellem saa venlig at unde mig et kort Besøg. Uge for Uge komme Venner og Bekjendter ind fra Landet og blive her, dog den kjære Professor Hartmann kan ikke endnu rive sig løs fra Skovnaturen⁴⁶⁾ og den er jo ogsaa snart i sin Farvepragt. Forleden fik jeg en stor Bouquet af Jordbærplanter med modne Bær og friske Blomster, hentede lige ud fra Skoven.⁴⁷⁾ De har vistnok paa Bregentved, endnu mange Skovmærker, tjen mig i at plukke til mig en Haandfuld den Dag De tager herind. Vil De gjentage for Grevinden min Glæde over de smukke Planter hun har sendt mig, lige som ogsaa takke Gartneren, Hr Bünger, for den omhyggelige Indpakning og den givne Anviisning, skade at jeg ikke seer i den hvilke af Planterne der skal have lidt eller meget Vand. [. . .] Theatret seer nu ganske prægtigt ud fra Torvet, men jeg har endnu ikke seet det Indvendige af Bygningen, uagtet det Hele forleden var oplyst og jeg var imellem de Indbudne til at komme der, men det var ud paa Aftenen, min Læge raadete mig ogsaa derfra og saa blev jeg hjemme.⁴⁸⁾ [. . .] Fra den kjære Weber har jeg ikke længe hørt; hils ham fra mig, snart skal han faae Brev. Og nu, lev hjertelig vel!

Deres hengivne H. C. Andersen.

1. Juli 1874 modtog Andersen et Brev fra Amerika; en lille Pige sendte een Dollar og et Avisudklip, hvori amerikanske Børn opfordredes til at afbetale den Gæld, de stod i til den gamle Digter, og derved skaffe ham en behagelig Alderdom. H. C. Andersen, der i de senere Aar havde faaet pæne Honorarer fra U.S.A., kom i ilde Humør og udtalte sig afficeret til den amerikanske Minister i København om Indsamlingen. Efter Samraad med C. St. A. Bille sendte han 31. August et Brev til Gibson Peacock, Udgiver af „The Evening Bulletin“ i Philadelphia (hans danske Koncept til Brevet er trykt i Breve fra H. C. Andersen, II, 1878, S. 709-11), hvori han takkede for den Følelse af Hengivenhed, der havde dikteret Indsamlingen, men fastslog, at han ingenlunde led Nød, og hvor han slutter saaledes: „Det Hele er mig et Eventyr-Blad i min Livshistorie; men det maa jeg fremhæve, at jeg ikke kan modtage nogen Gave, der sendes mig fra Enkelt. Hvor velmeent det end er, faaer den dog et Præg, som hverken kan stemme med Givernes Ønske eller med min Værdighed. Hvad der vilde komme til mig som en Hæder og et Vidnesbyrd om Hengivenhed, naar det bragtes fra den amerikanske Ungdom *som et Hele*, det bliver en piinlig Velgjerning, naar det stykkes ud i Gaver fra enkelte Personer, og *der*, hvor jeg vilde føle Stolthed og Taknemmelighed, udsættes jeg for at føle en Ydmygelse“.

Brevet stod trykt i „Dagbladet“ 10. Oktober 1874, Nr. 238. Indsamlingen standsede dog ikke, og der tilgik ham stadig – til hans Ærgrelse – forskellige Smaabeløb; 26. December kom dog en Anvisning paa 800 Reichsmark og til allersidst 285 Dollars 69 Ct. samt et Pragtværk i to Bind Picturesque America; det findes nu i H. C. Andersens Hus i Odense. Oksen skriver i den Anledning 11. Oktober:

„– Jeg læste igaar i Dagbladet med meget stor Fornøjelse Deres Brev til Amerika. – Det var et udmærket smukt skrevet Brev, som absolut maatte gjøre et særdeles godt Indtryk, som jeg da ogsaa saa, det har gjort i Amerika. – Jeg kan saa godt forstaa, at det maa være Dem ubehageligt saaledes at modtage Penge fra Enkelte, men paa den anden Side kan det jo dog ikke Andet end glæde Dem, da det viser, hvormegen Kjærlighed, De har vundet hinsides det store Atlanterhav“. Videre hedder det i Brevet: „– Iaften aabnes altsaa det nye Theater med en Prøveforestilling. Troer De ikke, at De kan komme derhen til den første egentlige Forestilling, hvortil De naturligvis bliver indbudt?“

De skulde da i hvert Tilfælde derhen at høre „Liden Kirsten“ paa den nye Scene. –“

11. Oktober gaves en Privatforestilling,⁴⁹⁾ hvis Hensigt var at prøve Akustikken. Alle, som havde arbejdet ved Teatrets Opførelse, ogsaa

Underskriverne af Opfordringen til at yde Pengebidrag til dets kunstneriske Udsmykning (og blandt dem var Andersen) blev indbudt til at overvære den. Efter Ouverturen til Elverhøi opførtes Det lykkelige Skibbrud og 2den Akt af J. P. E. Hartmanns og H. C. Andersens Opera Liden Kirsten. Digteren var tilstede, men maatte gaa fra Liden Kirsten. Aabningsforestillingen 15. Oktober saa han ogsaa kun Begyndelsen af. Han hørte dog hele Liden Kirsten, da Operaen blev spillet 22. Oktober, men var meget utilfreds med Opførelsen. Oksen besøgte ham 18. Oktober og 22. November.

En Julehilsen fra Oksen er gaaet tabt. 3. Januar 1875 skrev H. C. Andersen sit sidste lange Brev til ham:

Kjøbenhavn den 3 December [!] 1875.
Kjære Hr *Oksen*!

Deres velkomne, hjertelige Brev modtog jeg ved Juletid, denne min Skrivelse naaer nu til Dem i de første Dage af dette Aar. Medens jeg skriver dette er De, (efter hvad jeg har hørt af Candidat *Weber*,) i Odense, men hvor De vel neppe bliver længer end til ud paa Eftermiddagen, saa at De imorgen, Mandag, om De ikke bliver sneet inde, kan være paa det hyggelige Bregentved, hvor mit Brev da venter Dem. Tak for al Deres Deeltagelse og Hjertelag for mig i det gamle, henfarne Aar! De vil bevare samme i det nye Aar som er begyndt. Lad mig snart høre fra Dem om hvorledes De har levet ved Juletid i Hjemmet og hvorledes det stod til i min kjære Fødeby. Jeg har tilbragt Tiden meget stille og eensformig, bevæget mig i mine smaa Stuer og kun en enkelt Gang om Ugen tilbragt Middagen hos gode Venner, men Gaden har jeg ikke gaaet paa nu i 9 Uger. Det er koldt, det er glat, jeg er øm i alle Lemmer, Vinteren knuger mig, saa at jeg ikke kan naae at komme i Theatret. Der er det da ogsaa lidt tyndt med Forestillingerne, altid Sygdom! Den stakkels *Wiehe*⁵⁰⁾ har nu, hører jeg, mistet sit ene Øie; det har været en meget smertelig Operation, og Gud veed naar, eller om han oftere optræder paa Theatret. Fru *Sødring*⁵¹⁾ er imidlertid kommet hjem og begynder sin Virksomhed i Februar; paa samme Tid venter *Bournonville* at faae sin nye, 4 Acts Ballet med Musik af J. P. E. Hartmann bragt paa Scenen.⁵²⁾ Ved den Tid ere vel *Grev Moltkes* herinde i Byen og altsaa De ogsaa. Det har *glædet mig særdeles* at see Hendes Naade *Grevinde Moltke-Bregentved* mellem *Indbyderne* til mit Monument!⁵³⁾ hun har ved de to Møder hos *Grosserer Melchior*, særdeles tiltalt Fru *Melchior*; hun er isandhed der, som hun fortjener det, blevet inderligt og smukt opfattet og forstaaet. Fru *Melchior* udtalte sig for mig saa varmt og henrykt om *Grev-*

inden. Man siger at det gaaer godt med Indsamlingen; strax een af de allerførste Dage, sendte Grev Moltke-Glorup ⁵⁴⁾ 100 Rdlr. Jeg længes nu meget efter at faae Kræfter og Mod til at vove mig ud, uden at falde eller paadrage mig Forkjølelse. Slipper jeg kun godt gjennem denne kolde Vinter og naaer ud i Foraaret og Sommeren og jeg kan tage paa Landet eller gjøre en Reise, til Bjergene syd paa, da haaber jeg at blive Menneske og Digter igjen. – De maa nu endeligt hilse paa det hjerteligste hele den grevelige Familie, Forældrene og hele Børnekredsen; De vil ogsaa hilse Huusbestyrerinden, ⁵⁵⁾ Gartneren og hver af Folkene som kan have nogen Interesse for at faae en Nytaarshilsen fra mig. Jeg tænker mig hvor smukt der nu er derude, da Sneen ligger paa Trægrenene og Isen skinner paa Vandet i det klare Solskin. Jeg har fra mine Vinduer ogsaa Sne og Iis at see paa; Gaderne og Tagene ligge hvide og i Kanalen foran, ere Skibene indfrosne; Mandskabet har forladt disse, Lugerne ere lukkede, Ingen sees ombord, uden een eller anden stor sort Krage eller en vims Spurve-Familie; Skibene sove Vintersøvn mellem de befærdede Gader. Og lev nu vel! Frøknerne Ballin og Fru Koppel ⁵⁶⁾ hilse! et godt velsignet Nytaar! Deres hjerteligt hengivne

H. C. Andersen.

(I Marginen paa 4. Side:) Hermed følger den Fotografi af mig og min Stue, De ønskede!

Vinteren sled sig hen. Oksen, der 2. Februar var flyttet til Byen med Grev Moltkes, saa af og til op til den stadig mere svage gamle Mand; en enkelt Gang havde han taget sine tre Elever med. Undertiden, men sjældnere, fik han Andersen lokket med paa en lille Spaseretur. Han fulgte ogsaa et Par Gange med til Middag hos Familien Henriques i Tordenskjoldsgade Nr. 1. Den store Fødselsdag 2. April 1875 blev overstaaet, men med stort Besvær. Pinsedag d. 16. Maj var Oksen paa Besøg, inden han om Tirsdagen skulde rejse til Bregentved. Det var sidste Gang, han saa H. C. Andersen.

Fra og med 22. Maj tog dennes Helbred en meget alvorlig Vending. Jonas Collin d. Y. (1840-1905, Søn af Edvard C., Zoolog) og Johan Krohn skiftedes til at overnatte i det forreste Værelse. Det var Mening, at Andersen ogsaa denne Sommer skulde til Bregentved. 25. Maj siger Dagbogen: „Skrev Brev til *Oksen* paa Bregentved om mit Befindende og om at vide hvorvidt, eller ikke, jeg kunde komme der eller ikke, jeg blev særdeles mat og afkræftet ved at skrive“. Brevet er tabt, det samme gælder Oksens Svar, der kom 29. Maj. Andersen skrev igen 30. Maj:

Kjære Hr Cand: Oksen!

Tak for Deres venlige Skrivelse, Tak til den velsignede grevelige Familie, i hvis deilige Sommerhjem, jeg haaber at forfriskes og styrkes. Det har netop i de senere Dage været min og Lægens Plan at jeg ikke før den 10 a 12 Juni tog ud paa Landet, da vi antage at Veiret da er i Ligevægt. Om faae Dage skriver jeg til hendes Naade herom, De skal, naar Tiden mere nærmer sig, modtage Brev. Jeg har i lang Tid ikke gaaet i Luften og er meget svag tilfods, min Slimhoste plager mig, men snart haaber jeg at Solskin, Skovluft og velsignede kjære Mennesker ville være mig til Styrke og Velsignelse!

Deres meget hengivne H. C. Andersen.

E. S. Bring min taknemlig ærbødige Hilsen til Fru Grevinden og Greven, de to ældre Sønner og de tre yngste Venner jeg der har i Familien.

Endnu et Brev til Oksen (5. Juni) er gaaet tabt. Saa svarer Kandidaten 7. Juni og krydser afgørende Digterens Sommerferieplaner.

Kjære Hr. Conferentsraad! Bregentved d: 7de Juni 1875.

Mange Tak for Deres Brev! Jeg var igaar i Roskilde med Hemming, at han kunde bese sin fremtidige Tumleplads, saa jeg kunde ikke skrive igaar, hvad jeg ellers vilde have gjort. – Jeg har i de sidste Dage faaet Meddelelse om, at Hemming snart skal til Prøveexamen for Optagelse i Roskilde Latinskole og har derfor nu grumme travlt med at faa ham godt færdig, at han med Ære kan bestaa den Examen.

Det er derfor, kjære Hr. Conferentsraad, at jeg beder Dem undskylde, at jeg foreslaaer Dem, hvis en anden af Deres Venner i Kjøbenhavn kan, da at lade denne ledsage Dem til Haslev, hvor jeg saa skal modtage Dem. – Han kan bedst tage med helt til Haslev, thi han behøver kun at opholde sig en lille halv Time før Toget afgaaer til Kjøbenhavn derfra. – Skulde det derimod falde Dem vanskeligt at faa En, der har Tid, da skal jeg med stor Glæde komme ind og hente Dem, og De behøver da blot med et Par Ord at lade mig det vide. –

Jeg haaber, at De forstaaer mig, kjære Hr. Conferentsraad, at jeg ikke foreslaaer Dem dette, fordi jeg ikke med Glæde vil hente Dem, men fordi min Gjerning i denne Tid i en særegen Grad lægger Beslag paa mig. –

– Grevinden har i en 4-5 Dage været syg og ligget tilsengs og har derfor overdraget mig at takke Dem meget for Deres Brev til hende forleden. – De vil være saavel Greven som Grevinden hjertelig velkom-

men; men der er jo den Mislighed, som jeg allerede tidligere har gjort Dem opmærksom paa, at Greven og sandsynligvis ogsaa Grevinden i Terminstiden maa til Kjøbenhavn. – Uagtet de naturligvis helst ville være paa Bregentved hele Tiden medens De er her, saa vil De naturligvis være lige velkommen nu, saafremt De i de Dage vil tage tiltakke med at leve ensomt paa Bregentved i Stilhed og Ro sammen med Børnene og mig. – Grevens Kammertjener, der barberede Dem ifjor, er ganske vist i Terminen i Kjøbenhavn med Greven, men det er jo ikke mange Dage, og der er vel da nok en Anden, der midlertidig kan udføre det. –

– Det glæder mig, at De er kommen Dem noget i den sidste Tid; jeg haaber nu, at det vil hjælpe godt, naar De nu kommer paa Landet. – Jeg glæder mig meget til saa snart at se Dem. –

Greven, Grevinden og mine Drengede bede hilse Dem meget, ligesom De hilses hjerteligt fra

Deres hengivne Erik Oksen.

H. C. Andersen besluttede saa at udsætte Rejsen til Fredag 11. Juni og lade Emil Melchior følge sig til Haslev. Da indtraadte der politiske Forviklinger. Det svage Ministerium Fønnesbech stod for Fald; 11. Juni udnævntes Ministeriet Estrup, og i dette fik Grev Frederik Moltke-Bregentved Udenrigsministerposten. Endnu 10. Juni havde Andersen skrevet i sin Dagbog: „Brev fra *Oksen* at han imorgen mødte med Vogn ved Haslev Station. Jonas [Collin] kom to Gange og hjalp med Indpakningen; Klokkeren fire vare vi omtrent færdig; da kom *Johan Krohn*, fra Grev Moltke Bregentved at Ministerskiftet havde kaldt ham til Byen, imorgen kom Grevinden, alle Gaardens Tjenere fulgte med der var Ingen derude til min Opvarthning eller Pleie, man kom først hjem paa Lørdag 17, da ventede man mig. Jeg blev aldeles ildestemt ved dette pludselige nye Arrangement, skrev derom til Fru Melchior om hun og hendes Mand vilde modtage mig Overmorgen (Lørdag 12.). Jeg var uendelig træt“.

Det skete. Først Fredag d. 17. fik han Kræfter til endnu at sende Oksen et Par Ord.

Kjære Hr Oksen!

Kjøbenhavn den 17 Juni 1875.

Det kom mig noget uventet at lige i det jeg havde modtaget Deres venlige Skrivelse fra Bregentved at jeg var velkommen der og at *De* vilde afhente mig paa Stationen. Imidlertid er det godt, saaledes som Omstændighederne have stillet sig at jeg ikke kom derud, da jeg i disse

Dage endnu ikke har bragt det til at gaae om her i Haven paa „Rolighed“; Grosserer Melchior har forundt mig en Tjener, som medens jeg er her stadigt er om mig. I næste Uge hører De fra mig, gid at jeg da maa kunde mælde min Ankomst!

Deres meget hengivne H. C. Andersen.

Det blev det sidste Brev. 19. Juni ophørte han med selv at føre sin Dagbog; han maatte nu nøjes med at diktere til Fru Melchior eller en af Døtrene. Onsdag 4. August 1875, Kl. 11,05 Formiddag, døde H. C. Andersen stille paa Rolighed.

NOTER

Citater uden Kildeangivelse er hentet fra
H. C. Andersens Dagbøger, Collinske Samling Nr. 7, 4to.

(1) Paul Nedergaard: Bidrag til en dansk præste- og sognehistorie 1849-1949, II, Roskilde stift, 1954, S. 596-97. – (2) E. Marquard: H. C. Andersens sidste Vilje, Anderseniana VII, 1939, S. 71-93. – (3) Nedergaard a. St. – (4) H. C. Andersens Breve til Mathias Weber. Ved Arne Portman (citeres: Portman), 1961, S. 10. – (5) A.s trofaste Veninde Henriette Collin, f. Thyberg (1813-94), g. m. Etatsraad Edvard Collin (1808-86). Hun skriver 16.4.1873 til A.: „i Eftermiddag havde jeg et lille Besøg af Student - ja jeg har ingen Begreb om hvordan han staves - Ox - saa nu kan De selv sætte de andre Bogstaver til - det er saa rart, i Mangel af Dem selv, kjære Andersen, at see de af Deres mange Venner, som i Vinter have staaet Dem saa nær, thi der følger en underlig Stilhed efter naar en kjær Ven reiser bort, og især naar denne kjære Ven har ligget os saameget paa Hjertet som De.“ (H. C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin (citeres B E C), IV, 1936, S. 230). – (6) Fru Dorothea Melchior, f. Henriques (1823-85), g. m. Grosserer Moritz G. Melchior (1816-84). Brevet fra Frankfurt til hende, ifølge Dagbogen afsendt 24.4.1873, kendes ikke. – (7) Koretøren blev opgivet. – (8) A. kom til Glion 11.5. og boede i Hotel Righi Vaudois. – (9) General Ernst Wilster (1808-81). – (10) Ejer af Hotel Stadt Hamburg i Slesvig, Søn af den fra de slesvigske Krige kendte Hotelejerse Madam Dora Esselbach, f. Seest (1806-69).

(11) Moritz Melchiors Søster Henriette (1813-92). Oksen beroliger i sit Svar A. med, at Thermometret er i Behold. – (12) Skuespiller ved Det kgl. Teater L. Eckardt (1829-89). – (13) A. skriver 14.5.1873 til E. Collin: „Allerede under min Sygdom hjemme fik jeg en rød Plet paa Benet, som Theodor og Hornemann sagde mig intet betød, men nu er der kommet Hul paa en Deel deraf og det ængster mig“ (B E C, IV, S. 238). Teaterlægen, Professor Theodor Collin (1815-1902) var E. Collins Broder, Professor, dr. med. Emil Hornemann (1810-90) hans Fætter; begge var Læger for A. (14) Ludvig Phister (1807-96) tog 21.5.1873 Afsked med Det kgl. Teater ved en Forestilling, bestaaende af Holbergs „Henrik og Pernille“, J. L. Heibergs Vaudevillemonolog „Ja“ og en Epilog af F. L. Høedt. Ved sin Afgang fra Teatret blev han udnævnt til tit.

Professor. – (15) Portman S. 21. – (16) A.s Ungdomsven Urfabrikant Jules Jürgensen, forhen i Le Locle, nu bosiddende i Genève. – (17) Professor ved Universitetet i Bern Henri Dor (1835-1913), hvem A. paa Nedrejsen 29.4. havde konsulteret, holdt nu g.6. stort Selskab for ham (B E C, V, S. 451). – (18) A.F.Krieger (1817-93), Finansminister i Ministeriet Holstein-Holsteinborg. – (19) Højesteretsadvokat G.Brock (1816-78). (20) Konditor Gaudenz Gianelli (ca. 1824-1887), en af Byens kendte Schweizer-Restauratorer; han havde sit Lokale paa Hjørnet af Kongens Nytorv og Lille Kongensgade, ejede Huset Lille Kongensgade 1, hvor H. C. Andersen 1866-69 boede tilleje paa 3. Sal hos Fotograf Frk. Thora Hallager.

(21) Brevet, dat. Meiningen 18.7.1873, er trykt Portman S. 25. – (22) sst. S. 15. (23) Anderseniana V-VI, 1938, S. 259. – (24) sst. S. 258-85. – (25) Overtjener Christian Eriksen. – (26) De yngre Sønner Moltke paa Bregentved hed Joachim (1857-1943), senere Hofmarskal hos Kong Frederik VIII; Hemming (1861-1927), Besidder af Marienborg paa Møn; Christian (1864-88), død som Sekondløjtnant i Marinen og Erik (1868-1952), cand. phil. De tre yngste var Oksens Elever. – (27) Den unge svenske Komponist J.A.Hägg (1850-1928), hyppig Gæst paa Rolighed. – (28) Anderseniana V-VI, 1938, S. 289. – (29) 14.7.1874 afløstes Ministeriet Holstein-Holsteinborg af Ministeriet C.A.Fonnesbech, i hvilket A.s Bekendt gennem mange Aar, den store Arkæolog J.J.A.Worsaae (1821-85), Direktør for Nationalmusæet og for Rosenborgsamlingen, indtraadte som Kultusminister. – (30) Christian IX afsejlede 21.7. med Fregatten Jylland til Reykjavík for at deltage i 1000-Aarsfesten for Islands Bebyggelse. Landet fik ved denne Lejlighed sin egen Forfatning. Togtet varede til 23.8.

(31) Zoologen og Arkæologen, Professor Japetus Steenstrup (1813-97). – (32) Dagbogen 27.7.: „Idag kom Brev til Sønnerne fra Cand: *Krohn* han havde i Torsdags, paa Grevindens Fødselsdag truffet i *Basel* sammen med *Oksen* og de havde der drukket Skaal for Grevinden og for Drengene i Taarnet paa Bregentved“. – (33) Josephine v. Kaulbach, f. Sutner (1810-96), Enke efter Maleren Wilhelm v. Kaulbach (1805-74). A. havde kendt Kaulbach siden 1840 og hyppigt besøgt Familien; Kaulbach havde efter hans Eventyr „Engelen“ malet det populære Billede, der i Gengivelser mødte Digteren Europa over. Endnu paa sin sidste Udenlandsrejse havde H. C. Andersen besøgt Kaulbach 14. og 15.7.1873, og han blev meget bevæget, da han 8.4.1874 erfarede, at Maleren Dagen før var død af Kolera (H. C. Andersens sidste Leveaar, 1906, S. 161-62, 177). 26.4. skrev han et smukt Kondolencebrev til Fru Kaulbach, trykt S. 359-60 i Datteren Josefa Dürck-Kaulbachs „Erinnerungen an Wilhelm von Kaulbach und sein Haus“ (2. Aufl. 1918; S. 88-93 fortæller Erindringer om A.s Besøg). – (34) H.W. Bissens Statue af Oehlenschläger, afsløret paa St. Annæ Plads 21.10.1861, blev i Sommeren 1874 flyttet til sin nuværende Plads foran det nye Kgl. Teater. – (35) Broen, der forbinder Holbergsgade med Toldbodgade, aabnedes for Trafiken 6.2.1875. (36) Vist den yngste Datter, den i Note 33 nævnte Josefa Dürck-Kaulbach. – (37) Nicolai Bøghs Artikel: „Kaulbach i sit Hjem“, der udførligt skildrer A.s sidste Besøg, tryktes i Illustreret Tidende 19.4.1874, Bd. 15, S. 274-76. – (38) Enkedronning Caroline Amalie (1796-1881). – (39) Prinsessen af Wales, Prinsesse Alexandra (1844-1925), Christian IX.s ældste Datter, g. 1863 m. den senere Kong Edward VII (1841-1910). Besøget fandt Sted 26.8. – (40) Dagbogen 3.9.: „Besøg af tre engelske Officerer fra

Prindsen af Wales Yacht: Oldknow. Bacon. Haynes. De indbød mig og Familien her at see Yagten „Osborne“, Fru Melchior tog derimod“.

(41) Emil Melchior (1857-81), Ægteparrets yngste Søn, der samme Sommer havde taget Studentereksamen. – (42) Dronning Louise (1817-98) havde Fødselsdag 7.9. (43) „Bemærkninger til Eventyr og Historier“ tryktes S. 303-40 i H.C.Andersens Eventyr og Historier. Med Illustrationer efter Originaltegninger af Lorenz Frølich, V, 1874, der udkom 20.12.1874. – (44) Maleren F.C.Lund (1826-1901), der med sin Hustru, Forfatterinden Axelline Lund, f. Mørch (1836-1918) flittigt gæstede Melchiors paa Rolighed, dekorerede under Arkitekten H.B.Storecks Ledelse den genopbyggede Viborg Domkirke før Genindvielsen 1876 (Apsis, Korskuplen og Højkirkens flade Loft). Billederne forsvandt, da Joakim Skovgaard udsmykkede Kirken. Korsør gl. St. Pouls Kirke var blevet revet ned og erstattet af en ny, bygget af J.D.Herholdt og indviet 1871. – (45) Gartner Johan Diderik Büniger. Han var født i Odense og ved Folketællingen i 1870 66 Aar gl. – (46) A.s Ven, Komponisten J.P.E.Hartmann (1805-1900) laa om Sommeren paa Landet i Nærum. – (47) Dagbogen 29.9.: „I Søndags sendte Fru Trier [Cille (Cecilie) Trier, f. Melchior (1819-91), Søster til Moritz G. Melchior, g.m. Manufakturhandler Ludvig Meyer Trier (1815-84)] mig Bregner, Skovmarker og Jordbærplanter med Blomster og moden Frugt“. – (48) I det nybyggede Kgl. Teater afholdtes 29.9. en Belysningsprøve i Overværelse af Ministrene, Bedømmelsesudvalget og Medlemmer af Kunstakademiet (Robert Neiiendam: Det kgl. Teaters Historie 1874-1922, I, 1921, S. 16). – (49) Neiiendam a.St. S. 17. – (50) Skuespiller Wilhelm Wiehe (1826-84).

(51) Skuespillerinden Fru Julie Sødring, f. Rosenkilde (1823-94). Fru Sødring, der hørte til det gl. Kgl. Teaters betydeligste Kræfter, havde ondt ved at forsonse sig med Tanken om det nye vældige Rum, hvor hendes intime Kunst ikke kunde komme til sin Ret. Hun tilbragte af Helbredshensyn Efteraaret 1874 og Begyndelsen af Vinteren 1875 i Rom. 17.2.1875 optraadte hun igen som Gedske i Barselstuen, men stod allerede 26.5. s.A. for sidste Gang paa det nye Teaters Scene. – (52) Arkona, Ballet i fire Akter af August Bournonville, Musiken af J.P.E.Hartmann, havde først Première 7.5.1875. A. var 5.5. for sidste Gang i sit Liv i Teatret til Generalprøven paa denne Ballet: „Klokken henimod 12 kom Robert Henriques og vi gik sammen hen til Theatret hvor Generalprøven paa Arkona holdtes; jeg tog Plads i Balkonen midt for. Der var Fru Bournonville, Charlotte Bournonville, Fru Eckardt og Componisten Gade. Jeg blev snart meget træt kunde ikke holde mine Øine aabne. Musikken var ikke saa god som tidligere af Hartmann, men dog stemningsfuld, Balletten frembød aldeles intet Nyt uden en lille livlig Dverg, alle Scener vare som tagne af Liden Kirsten, Folkesagn, Waldemar, Erik Glipping. Ingen Person interesserede mig. Carl Price var en Mellemtig af Le mauvais sujet i „Conservatoriet“ og den gale Oluf i et Folkesagn, Fru Nyrop var aldeles Fru Malfred i „Liden Kirsten“ og Frøken Schnell liden Kirsten i Bondedragt; Hun og Moderen løb op og ned af en bred Trappe; kun anden Act havde rigtig lys Dag. Arkona Templets Præstinder saae ud som Sylphider, men mødte ogsaa med rusiske-ungariske atlaskes Troier bræmmede med hvidt Skind. Fru Stillmann, Vendernes Dronning, saae ud som en lille tyk Krokone; Frøken Westberg danse[de] grazieus og let, men mangle[de] aldeles Mimik. Lille

Snell, sagde Bournonville om, hun er rørende, man faaer Taarer i Øinene, ved at see hende. Det fornåm jeg ikke Noget til, hun var net og gjorde lang spids Mund. Aldeles ødelagt kom jeg, Kl 3, over til Henriques, jeg havde ikke hvile kunde ikke faa den og kom elendig hjem.“ (Dagbogen 5.5.1875). – (53) Saabyes Statue af A. i Kongens Have. Monumentets Historie er udførligt skildret i Svend Larsens Afhandling „En model og to statuer“ i *Anderseniana* 2. R. I, 1949, S. 242-69. Ideen udgik fra Melchior, og 9.12.1874 holdtes det første Møde om Sagen i Grossererens Hjem; her var Lensgrevinde Caroline Moltke-Bregentved tilstede. Her blev C.St.A.Billes Ud-kast til en Indbydelse til en 50-Øres Indsamling vedtaget; blandt de 35 Under-skrivere var ogsaa Grevinden fra Bregentved. A. fulgte med stor Spænding Indsamlin-gens Forløb; paa hans 70 Aars Fødselsdag var der indkommet 26.000 Kr. og Statuen var sikret. Den blev først afsløret 26.6.1880. – (54) A.s Ven, Gehejmekonferensraad, Greve Adam Gottlob Moltke-Hvitfeldt (1796-1876) til Glorup m.v. Om ham H.Top-søe-Jensen: H.C.Andersen paa Glorup, 1965, S. 109-14. – (55) Ved Folketællingen Februar 1870 hed Husbestyrerinden Fru Christine Friis, f. Schrøder. Hun var født i Skelskør og paa dette Tidspunkt 48 Aar gl. Der findes ingen Folketælling for Haslev Sogn 1875. – (56) Enkefru Frederikke Koppel (1802-89) var ligesom A. i Pension hos Frøknerne Ballin; hendes Stue stødte op til Digterens forreste Stue (Axel Bolvig: Det gamle Sygehus, *Anderseniana* 2. R. VI, 1968, S. 292).

Brudstykker af to af H.C.Andersens Breve fra Holsteinborg til E.L.Oksen, 28.5. og 5.6.1874, har tidligere været trykt i H.Topsøe-Jensen: H.C.Andersen paa Holstein-borg, *Anderseniana* V-VI, 1938, S. 278-79 og 280.